

Sándor János

Emlék-jelenetek

*„A színház olyan, amilyen a társadalom, és a társadalom olyan, amilyen a színház.”
(García Lorca)*

I.

Értelmiségi családból származom, ami elég furcsa, mert a nagyszüleim nem voltak értelmiségiek. Apai nagyapám Tamásiban született, a postánál dolgozott, pénzes postásként, ami akkor nagy dolog volt. Az apai nagyanyám erdélyi volt Barótról, cselédlánynak jött föl Pestre, ő tanította meg nekem a Székely Himnuszt és rengeteget mesélt, amiket ő hallott gyermekkorában, természetesen nem irodalmi formában, hanem, ahogy otthon, Baróton szokták. Ma úgy érzem, mint ha Benedek Elek meséit hallottam volna. Anyai nagyszüleim pedig Aranyiak, vend származásúak voltak. Nagyapám rendőrtisztként a Margitszigeten szolgált, ennek következtében édesanyám az egyetlen Magyarországon, aki ott született. A nagyapám nagyon karakán ember volt. A háború után Rákosszentmihályon laktak és elindult onnét gyalog Érdig, hogy megnézzék, mi van a családdal. Mi Érdén gyerekeskedtünk, míg édesapám, édesanyám Pesten voltak a háború alatt. Érdén nagyon szórakoztató volt, mert minden este 11-kor rohantunk föl a riminyáki dombra és onnan néztük a hatalmas reflektorok fényét, ahogy keresték az égen az amerikai bombázókat. Nekünk ez olyan volt, mint a tűzijáték a mai gyerekeknek, egészen addig, míg ott is lezuhant egy repülőgép, a pilóták meghaltak és akkor megdöbentünk, megéreztek, hogy ez nem játék. Édesanyám a háború kezdetétől a Közellátási Minisztériumban dolgozott. Édesapám drogista végzettségű volt, de ő is ott kapott munkát, a II. világháború alatt állandóan káposztáért rohángált, engem is mindig vitt magával. Káposztát vásárolt vagon tételben a minisztérium megbízásából, mint utólag kiderült, a svéd nagykövetség számára és aztán a követség emberei szállították a gettóba. Érdekes, hogy a magyar Közellátási Minisztérium segítette a svéd nagykövetséget, hogy a gettóban lakók élelemhez jussanak. Édesapám ebből nem profitált. Egyet igen, amikor kiépült a kommunista diktatúra, „B” listára tették édesanyámmal együtt és állás nélkül maradtak.

A bombázások a német megszállás után kezdődtek, mint ahogy a hazai zsidóság deportálása is. Józsa néni zsidó postáskisasszony volt, egyszer csak jött érte a csendőr és kísérte valahová. Én hét éves voltam és fogalmam sem volt, hogy hova viszik őt – egyáltalán nem vitték, egy csendőr kísérte. Józsa nénit nem bántotta, nem ütötte, rugdosta, ment mellette, útközben beszólt a csendőr nagyapámnak: „Hogy van, Józsi bácsi?” Nagyapám válaszolt és azok mentek tovább. Ugyanaz a csendőr volt, aki kijött nagyanyámékhoz, mikor ellopták a tyúkjait, majd megfogta a cigányt. Mi, gyerekek igazából nem értet-

tük, hogy mi történik. Én ott, Érden, nem láttam ennek a brutalitását. Nyár volt, szünidő, Józsa néni valahova elment... nem érződött ennek a tragédiája.

Ősszel visszamentünk Pestre és egy rövid ideig még volt iskola, esténként a húgom mindig azt kérdezgette: mikor bombáznak? Mert tudta, hogy akkor le kell menni a pincébe és ott alhat. Akkor vált komollyá a dolog, amikor 1944. december 31-én éjfélkor – lent a pincében –

elénekeltek a Himnuszt, még be sem fejeztük, bombatalálatot kapott a ház. Úgy ástak ki minket. Nem ránk omlott, hanem a pincére. Ekkor nagyon elkezdtem félni. A szomszédaink, a Sárgáék – az apa orvos volt – nem jöttek le a pincébe, mert tüdőbajos volt a fiuk – nehogy a többi gyereket megfertőzzék. Ez a lakás kapta telibe a bombát. Mind a négyen meghaltak. Mint megtudtam apámtól, még két ember volt náluk, akikre ráborult az ajtó és a szekrény. Őket kiszabadították a törmelékek alól, de mikor orvost hívtak hozzájuk, eltűntek. Hosszú évek teltek el, mikor egy újságban azt olvastam: az illegális Szociáldemokrata Párt két bujdosó vezetője az Ilka utca 26-ból bombatalálatot túlélve menekült el. Jóval később láttam a budakeszi kórház oldalán Dr. Sárgának az emléktábláját.

Az ostrom alatt viszonylag jól megvoltunk. A mi házuk mögött – ez az Ilka utca volt – állt egy kút. A zuglói vasúti töltés akkor még nem volt meg, hanem a sínek egy szintben voltak az úttal. Ott állt a Malinovszkij vezette 2. Ukrán Front, a Városligetben meg a németek tartották a vonalat két hétig. Ahol most a Népstadion van – akkor löversenypálya volt –, ott álltak a német ágyúk. Borzasztóan érdekes volt, hogy reggel a németek jöttek a kútra vízért, délután az oroszok. Ilyenkor nem lötték egymást. Két hétig tartott ez az állapot, aztán szilveszter után az oroszok előrenyomultak és elfoglalták Pestet.

Beszállásoltak hozzánk egy ukrán katonát, aki történetesen magyar nemzetiségű volt. Így tulajdonképpen védve voltunk és a ház is. Az is sokat segített, hogy a Stefánián rendezkedett be a GPU és az fegyelmezte az orosz katonákat, mert randalírozás nem volt. A németekkel viszont nem bántak kesztyűs kézzel. Én annyit láttam – iszonyatos látvány volt –, hogy a ház előtt a hóban német katonák feküdtek. Csíkokat vágtak a hátukba és beszózták. Amikor valamelyik meg akart fordulni, az oroszok visszarugdosták őket.

A háború után visszakerültem az iskolába, a Sacré Cœurbe, az Ajtósi Dürer soron, később az orosz parancsnokság költözött oda. Ez egy apácarend által fenntartott iskola volt, mindösszesen négyen voltunk fiúk. Kettejükre emlékszem, Kovács Tónira, aki később néptáncos lett, Göblyös Péter pedig orvosprofesszor. Két évvel ezelőtt hallgattam egy rádióriportot, amiben Vizi Elek beszélt, aki elmondja, hogy a háború után a Sacré Cœurben négy fiú volt az osztályban, de nem emlékszik, hogy kik voltak. Nemrég Szegeden, a SZAB-ban volt egy kiállítás-megnyitó és ott volt Vizi Elek is. Nem tudtam ott lenni, mert én egy másik kiállítást nyitottam meg, de megkértem valakit, kérdezze már meg, hogy ő akkor és oda járt-e. Igen, ő volt a negyedik társunk.

A bencésekhez mentem a négy általános után, de csak egy évet jártam, mert államosították, így kerültem a Dózsa György úti Általános Iskolába. Ahogy kikerültem a Bencésektől, apámat és anyámat kitették a minisztériumból, mondván: nem voltak hajlandók belépni a pártba. Ott maradtak állás nélkül.

Az iskola mellett ministráltam. Én komolyan gondoltam és komolyan is hittem, nagyon erős és szép hitem volt. Mai napig szeretném visszakapni. Papi pályára is készültem. Az iskolaigazgatóm, Ábrahám Tivadar nevű úr, aki tudta, hogy én ministrálok, azt mondta: amíg ő igazgató, nem fogok továbbtanulni. Továbbtanultam, mert maradt nyolc felekezeti gimnázium, az egyik Szentendrén volt és édesapámék oda, a ferencesekhez írtak be. Ez egy csodálatos közönség volt. Én a domonkosokhoz jártam, az egy szigorúbb, zártabb, komorabb rend volt, itt viszont mindenki felszabadultabban létezhetett és én is. Kezdtem rájönni, hogy papjelöltként nem fogom tudni betartani a fegyelmet, de a hitem ugyanúgy megmaradt. Az én számat a mai napig káromkodás nem hagyta el és bár elengedtem az Isten kezét, de ő utánam nyúlt és viszszavett, soha meg nem tagadtam. A ferenceseknél nagyon jól éreztem magam. Osztálytársam volt Sztankay István, akit később kitettek az iskolából, mert a Balogh Misivel följártak a Rózsa-dombra és a Lukács Fürdő meztelen női napozóját nézték távcsővel. Pistának görög katolikus lelkész volt az édesapja és pontosan tudta, hogy ki kell venni a gyereket mindezek után, nem

hagyhatta, hogy a ferencesekre verjék a dolgot, mert akkoriban mindenért támadták a felekezeti iskolákat. Demjén Gyöngyvér színésznő is odajárt, Adamis Anna, Jankovics Ella – a fia ma az Operettszínház igazgatója. Olyanok jártak oda, akik ketten hordtak egy pár cipőt, felváltva. Mindenükből kiforgatták őket és mégis ennél derűsebb és mosolygósabb, vidámabb iskolát én nem tudok elképzelni.

II.

Engem 1956. október 22-én hívtak be sorozásra. Nem lettem katona, mert 23-án már nem volt aktuális. 23-án a Müller Péter-féle próbáról, ami a Körúton volt a Híradó Mozival szemben, onnét csatlakoztam a tüntetőkhez és némi bolyongás után kikötöttünk az Országház előtt. Megjelent Nagy Imre, meggyújtottuk az újságokat, mert lekapcsolták a villanyt. Utána elmentünk a Rádióhoz, akkor már a Múzeum körúton fölborított villamos volt a Múzeumnál. A rádió felől erősen lóttak. Aztán éjfél tájban szépen hazamentem Zuglóba. Másnap apám azt mondja: gyere, nézzük meg mi van. Bementünk a városba, kenyeret kerestünk, segítettünk elesetteket feltenni az autóra. 28-án felszaladt hozzám a cserkészársam, Szatmári Gyuri, aki elsőéves orvostanhallgató volt – később Kőszegen lett kórházigazgató főorvos –, azt mondta: gyere be az egyetemre, mert szükség van minden emberre. Mondtam: én nem vagyok egyetemista, erre: ne törődj vele, gyere. Bementem és elkezdtük a szolgálatot. Fegyvert kaptam én is, a Gyurival elmentünk a Honvédelmi Minisztériumba, onnét hoztuk az orvos egyetemisták felkelő igazolványát – a Szalay utca mögött volt akkor a minisztériumnak az az épülete. Ott voltam velük november 4-éig. Aznap éjjel én voltam őrségben az egyetem udvarán, amikor a Mária utca felől jöttek be emberek, de ki volt adva, hogy nem szabad senkit beengedni. Megállítottam őket, abban a pillanatban iszonyatos lövöldözés vette kezdetét, mindenki nekiiramodott fedezéket keresni. Az épületbe összehívták az embereket, ki akar maradni, ki akar menni. Én maradtam. Megkérdezték, ki akar harcolni, ki akar sebesülteket hordani. Én akkor úgy gondoltam, nem tudnék egy másik emberre lőni, kioltani egy emberéletet. Ekkor a Gyurival sebesülthordók lettünk. Ki kellett kúszni a sebesültekért, aztán vissza és fel velük az orvoshoz. A Baross utcai kórházban asszisztáltam egy haslövésnél Pommersheim Ferenc professzornak. Közben aknavetővel kezdtek lőni a környéket, mi meg hordtuk le a betegeket a pincébe.

A Szentkirályi utcai épület kapott egy találatot, négy ember halt meg az emeleten. Azt mondták, nem lehet napokig fent hagyni őket, de nem lehetett lehozni sem, mert nem volt rendes lépcső. Akkor úgy határoztak, dobjuk ki az emeletről őket. Nem kívánom senkinek azokat a puffanásokat hallani... Elfogyott a kötszer és azt mondták, menjünk át a Rókus Kórházba és Gyurival elindultunk. Útközben fantasztikus összefogás volt, mert a Mikszáth térnél álltak az emberek a kapualjakban – mert lőtték az utcákat – és integettek, hogy erre gyertek, mert itt át tudtok menni a másik házba, és onnét meg tovább. Eljutottunk a Gutenberg térig és ott a Gyuri a Bródy Sándor utcába átszaladt – abban a pillanatban elkezdtek lőni, én meg ott ragadtam a másik oldalt. Mit csináljak? Álltam egy árkados ház alatt, gondoltam itt elbújok valahova. Egyszer csak megjelent egy orosz tank, rám fordult és rám eresztette az ágyúját. Én meg csak álltam szemben vele fehér köpenyben. Egy sorozatot a fejem fölé lőtt, megfordult és elment. Ha meg akart volna ölni, akkor nem a fejem fölé lő. Ekkor újrászülettem. Gyorsan átszaladtam a Gyuri után, elmentünk a Rókus Kórházba, a kötszereket már nem mi vittük vissza, mert minket ott fogtak sebesülteket ápolni. Egészen november 7-ig ezt csináltam, utána elkezdtem hordani az Obersovszky (az Igazság című lap főszerkesztője), meg Eörsi Pista-féle stencilezett lapokat. Obersovszkyt később életfogytiglanra ítélték, aztán az írókkal engedték ki. December 5-én, vagy 6-án tartóztattak le. Akkor a Kossuth Klubban volt az értelmiségi forradalmi bizottság alakuló ülése. Nekem el kellett vinnem a Péterfy utcai Kórházból az alapító nyilatkozatokat, melyeket a kabátom belső zsebében tartottam. Volt ott egy egyetemista lány – Jutkának hívták, fizika-matematika szakos hallgató volt –, aki nekem nagyon tetszett és én is neki. Sok mindenre nem volt idő, de majd egyszer, ha olyanok lesznek a körülmények – gondoltuk. Szerelmes voltam. Éppen megyek a Múzeum utcába a Múzeum körútról, a Szentkirályi utca felől meg jön-

nek szembe a Gyuri meg a Jutka. Egyszer csak megáll a Gyuri és megcsókolja Jutkát. Elengedi, rám néznek, én megyek tovább, megint elkapja. Mi van itt? Nagyon dühös lettem. Mondom, beadom a röplapokat és szétverem a pofáját. Kinyitom a kaput, abban a pillanatban egy géppisztolyt nyomtak az oldalamba. Akkor esett le a tantusz, hogy ők azt akarták mindenképpen menjek oda hozzájuk, mert ők már tudták, hogy bent mindenki le van tartóztatva.

Bevittek a Deák térre, a kabátom belseje tele alapító nyilatkozatokkal. Fölvittek az emeletre, ahol aztán nem csináltak velem semmit, azon kívül, hogy egy ceruzát a homlokomhoz tettek és a falhoz állítottak úgy, hogy a ceruza nem eshetett le. Ekkor tartóztatták le Ráczékat, Bessenyei Ferit és a többieket, én kis hal voltam, velem nem nagyon foglalkoztak még. Gondolkodtam, hogy mit kellene az alapító nyilatkozatokkal csinálnom. Az jutott eszembe, hogy kikéredzke-dem wc-re. Kiengedtek, én meg a nyilatkozatokból egy csomagot nyomban belegyömöszöltem a kagylóba. Visszavittek. Eltelt újabb 2 óra, megint kikéredzkedtem, megint letuszkoltam egy csomagot. A rendőr fél 6-kor közölte, indulás és levitt a pincébe. Én akkor nagyon megijedtem. A pincében volt a garázs, elvitt az ajtóig és azt mondta: „Nem láttuk egymást, tűnjön el Budapestről.” és kilökött az utcára.

Megfogadtam a tanácsot és lementem vidékre az ÉM 4-es mélyépítő vállalathoz kőművesnek.

Ez egy veszprémi cég volt és a Balaton partján építettünk mindenféle épületeket azokból a jellegzetes piros terméskövekből, melyek ma is láthatók. Kardos László, az egyik osztályvezető néhányszor odanézett az emberekre, látta, hogy a nevemet jobban írom alá és egy alkalommal megkérdezte: ki vagy te, hová jártál iskolába? Mondtam, hogy a ferencesekhez. Akkortól odavett maga mellé a lakásába. A kisszoba volt az enyém, ő a nagyszobában lakott. Akkor lettem anyagbeszerző. Érdekes, hogy ott volt a vállalat igazgatósága, ahol később a veszprémi színház lett. Egyszer azt mondja:

– Nem akarsz egyetemre menni?

– Úgysem vesznek fel. – válaszoltam.

– Dehogynem. – mondta. Majd a Pataki, az igazgató aláírja, elvégre munkáskáder vagy!

Beadtam a kérelmet matematika-fizikára az ELTÉ-re. Akkor lehetett egy művészeti főiskolát is megjelölni és így beadtam a Színházművészeti Főiskolára is. Mind a kettőre felvettek. A Színházművészetin rendezői szakra. Arra gondoltam, hogy az ELTÉ-n mérhetetlenül sokat kell tanulni, így a rendező szak mellett döntöttem. Később belegondoltam, milyen furcsa az élet, ha papnak megyek, az tulajdonképpen tanít, ha matematika-fizika szakra megyek, akkor is tanítok, és a rendező is tanít.

III.

Nádasdy Kálmán volt az osztályvezető tanárunk. Hatan voltunk: Frisch Péter, Grómann Jutka, Kapás Dezső, Ruszt József, Sík Ferenc. Frisch Péter később disszidált. Főrendező voltam a Békéscsabai színházban, Frisch felhívott, hogy nagyon rossz helyzetben van Győrben és legyenek szíves, vegyem oda Békéscsabára. Leszerződtettem, de ő nyáron el szeretne menni Párizsba. Jó – mondom –, menjél. Én voltam a keze, azaz kezeskedtem érte, hogy visszajön. Nem jött vissza. Grómann Jutka is disszidált és Selymes Jutka néven az Amerika Hangjának riportere, szerkesztője lett a hetvenes években. Majd kikerült Hollywoodba, ahol Spielberg úgynevezett előrendezője lett. Vele a mai napig tartom a kapcsolatot skype-on.

Évfolyamtársam lett a kis Latabár, Demjén Gyöngyvér, egy évvel fölöttem járt Sztankay Pista.

A főiskolán nekünk minden évben egymást és a színész kollégákat kellett rendezni. Én nagyon élveztem, játék volt. Cs. Németh és Demjén Gyöngyvér vizsgáztak, Szinetár rendezte velük a *Rómeó és Júliát*. Szinetár kiváló tanár volt, remek instrukciókat adott, de valamilyen elfoglaltsága miatt keveset járt be. Eleinte azt mondta: helyettesíts, aztán szinte rám hagyta. Nagyon boldog voltam. Kevés emlékem maradt a főiskoláról, többek között azért, mert én máshova jártam, mint az osztálytársaim – a TV-s munkáimnak köszönhetően. Leginkább a Fészekbe jártam, Dayka Margittal, Latinovits Zolival, Inke Lacival, Szabó Gyuszival, Nagy Attilával. Kevéssel később megházasodtam és ennek megfelelően más elfoglaltságom is akadt.

Nekem a legnagyobb iskolám Kazimir volt. Volt egy korosztály, akik 56' után megkapták a színházakat, közéjük tartozott ő is. Ez politikai megbízhatóságot jelentett, de engem az ok kevéssé érdekelt. Azt mondta Kazimir: csináljunk Térszínházat – és csinált. Azt mondta: csináljunk Körszínházat – és csinált. Színre vitte Dante *Isteni színjátékát*. Kazimir korszakos rendezője volt ennek az országnak, egy rendkívül eszes ember, nagyon szerettem mellette dolgozni. Megértette például, amikor Dayka Margit azt mondta, hogy Diderot Apácáját visszaadom, mert a katolikus elveimmel nem összeegyeztethető, hogy eljuttassam. Nem csinált botrányt belőle, megoldotta. Nagyon gusztustalan és ocsmány tett volt, mikor a rendszerváltáskor eltávolították a főiskoláról. Volt egy csodálatos művészettörténet tanárunk, Szöllősy Éva, Gyárfás Miklós remek dramaturgia órákat tartott. Gyárfás azért volt jó, mert nem tanár, hanem „néző” volt, saját véleménnyel. Véleményt tanított. A művésznek kell politizálni, mert a művész, ha csinál valamit, akkor állást foglal, ha állást foglal, az már politizálás. Valami mellett állást kell foglalni. Egy a kérdés: olvassa-e a művész Arisztotelészt? Arisztotelész *Politikájában* benne van, hogy mi a politika. A politika, az erkölcs hatalomra juttatása a többség érdekében. Én ezt tartottam nagyon fontosnak egész életemben.

1959-ben elindult a Magyar Televízió. Bejöttek a főiskolára és megkérdezték: akar valaki TV-rendezést csinálni? Senki nem akart. Nádasdy azt mondta nekem: „Te, Jancsi, menjél, mindent meg kell tanulni.” Bejártam a TV-be és 59-től rendszeresen rendeztem. Részben kultúr-műsorokat, mint a Televízió Olvasóterme, ami egy kvízműsor volt. Ungvári Tamás tette fel a kérdéseket, mi meg eljátszottuk az *Anna Kareninát*, Krencsey Marival, Latinovitscsal, Inke Lacival. Nagyon élveztem és nagyon sokat kerestem. Egy élő adás rendezése, ha jól emlékszem, 3000 Ft volt és nekem volt 8-10 egy hónapban. Persze ebből nekem semmi nem maradt, mert voltak barátok – elment. Közben tanultam a főiskolán és még Kazimir mellett is dolgoztam a Thália Színházban. Nagyon keveset jártam be a főiskolára és a mai napig azon gondolkodom, hogy miért nem dobtak ki. Ennek megfelelően, gondolom, az osztálytársaim nem nagyon szerethettek. Én nem voltam velük soha rosszba, már csak azért sem, mert keveset találkoztunk. A főiskola elvégzése után én voltam az egyetlen, aki nem kapott státuszt. Történt, hogy a TV-ben könyvnapi műsort csináltam és Latinovits Zolinak kellett verset mondani, méghozzá, az *Óda egy törvényhozónak* címűt. Délelőtt volt a kamerapróba, Szűcs Bandi utána odajött és azt mondta:

– Közöld Latinovitscsal, hogy Aczél letiltotta a verset.

A kezembe nyomott egy másikat, hogy ezt kell helyette elmondani. Zoli megnézi, majd üvölti, hogy ezt a szart ő nem olvassa fel. Este az élő adás előtt kérdezték: most mi lesz? Semmi. – feleltem –, el fogja mondani a verset. Bejött Zoli és felolvasta a verset. Igen ám, de küldött Kádárnak egy levelet. „Hogy jönnek maguk ahhoz, hogy letiltsanak egy ekkora verset...” – írta az ő modorában.

Ülök a főiskolán, egyszer csak bejön valaki és azt mondja: Horti elvtársnő várja, azonnal menjen. Bemegyek, ő meg nekem esik.

– Mit csinált, maga szerencsétlen! Betiltott egy verset!

– Én?

– Igen! Aczél elvtárs őrjöng! Maga pedig most bemegy hozzá és ott, tanúk előtt, bocsánatot fog kérni!

– Miért kérjek bocsánatot?

– Mert maga betiltott egy verset!

Megyek be a Szalay utcába, az irodájába, ott van még két ember.

– Maga mit csinált?! – és mondja, mondja, és mondja, én ott állok 25 évesen és persze nem gondolkozom. Amikor befejezte, azt mondtam:

– Aczél elvtárs, én nem tehetek arról, hogy a maga munkatársai gyáva szarok. Nem én tiltottam be a verset. Bejöttek és azt mondták, maga tiltotta be a verset. – Ekkor kiküldte a két pasit és azt mondta:

– Maga most azonnal kérjen bocsánatot! – leereszkedett a köd az agyamra.

– Miért kérjek elnézést?

– Akkor viszontlátásra. – mondta és elzavart.

A főiskola után mindenkinek azonnal lett munkahelye, csak nekem nem. Aztán szeptemberre, némi vegzálás után, lett munkahelyem. Aczéllal a történetnek ott lett vége, hogy amikor megkaptam az első Jászai Mari-díjamat 1972-ben, ő adta át. Gratulált és azt mondta: „Remélem, most mér megbékéltünk.”

Nagyon kíváncsi lennék, hogy a főiskolán kik voltak a besúgók, de nem mentem utána. Illetve egyszer meg akartam tudni, hogy volt-e rólam jelentés, kaptam is egy vékony kis iratot. Az volt benne, hogy én 1982. április 3-án mentem le Szegedre, mint új főrendező, hogy készítsem elő Ruszt után az új évadot. Amikor lementem, akkor leültem négy barátommal és megkérdeztem őket: tudnak-e olyan megbízható helyet Szegeden, ahol a SZETA fényképkiállítását a szegénységről (Solt Ottilia) meg lehetne csinálni. A jelentésben az volt 4-én, hogy 3-án én ezt kérdeztem. Négy barátommal ültem. Összetéptem a paksamétát és azt mondtam: nem vagyok kíváncsi többre. Ezt én nem akarom. Soha nem fogom megmondani, ki volt ez a négy barát, mert nem tudom a négy közül melyik volt a besúgó. Utána még dolgoztam 10-15 évig mindegyik színésszel. Kiszolgáltattott a színész...

IV.

A főiskola után végül Kaposvárra kerültem, Gáti Györgyhöz. Jó darabokat rendezhettem és be volt ígérve a *Hamlet* is – jól érzem magam. Aztán az egyik társulati ülés után Gáti behív az irodába és azt mondja.

- János! A *Mária főhadnagyt* te fogod rendezni.
- A *Hamlet*ről volt szó! És mikor kell rendeznem?
- Most. Olvasópróba van délután.
- Hol?
- Itt!

Így kezdtem operetteket rendezni, Berek Katival meg a *Légy jó mindhalálig!*-ot.

Rendeztem 1966-ban Görgey Gábor *Rokokó háború* című művét, ami az első színházi fesztiválon minden díjat megnyert. Az első abszurd, ami hivatalosan megjelenhetett a színházban. Nagyon találóan írta meg Czímer József: „Sándor János ott követett el hibát, hogy nem azt csinálta, amit elvártak tőle.”

Kétszer voltam Kaposvárott, másodszer főrendezőként. Mihályi Gábornak megjelent egy könyve, *A Kaposvár-jelenség*, ami az én véleményem szerint nyolcvan százalékban hazugság.

Egy mondat erejéig szerepelek a könyvben, valami ilyesmi, hogy elkészült a könyv és nem volt időnk beszélgetni Sándor Jánossal – meg sem kérdeztek. Mikor odakerültem, azt az időszakot úgy aposztrofálta, hogy a kaposvári színház az ország legrosszabb színháza volt. Amikor főrendező lettem, az első évben 10 bemutatóból Euripidész *Elektrája*, Dürenmatt *Az öreg hölgy látogatása*, Pirandello *Hat szerep szerzőt keresse* és Görgey Gábor említett, *Rokokó háború*jával megnyerte a Dunántúli Színházi fesztivált a színház. A következő évben is megnyerte. A harmadik évben már nem nyerte meg. Akkor hogy nyerhetett kétszer, ha az ország legrosszabb színháza volt? Olyan színészeket szerződtettem, mint Garai József, Kun Vilmos, Simon György, Demeter Lili, Tímár Éva, Sipos Gábor, Koltai Róbert és rendezőnek Zsámbékit. Ahhoz, hogy felfűjják a kaposvári színházat, le kellett degradálni az előtte lévő korszakot. Ez pedig igaztalan. Ezt miniszter korában elmondta Görgey Gábor és azóta is sok megszólalásában. A kaposvári színházat Görgey meg én teremtettük meg. Ennyi.

Én Ruszt Jóskát nagyon sokra becsültem, tiszteltem, szerettem. Itt megint hazugságok sora keletkezett, sem Ruszt, sem Zsámbéki esetében nem kellene hazudozni, mert ők tehetséges emberek. Amikor eljöttem Kaposvárról, elfogadtam a békéscsabai színház főrendezőségét, amit akkor büntetőtábornak neveztek. Figyelmébe ajánlom mindenkinek Spiró György kritikáit. Egy kötetben jelent meg öt kritika, ebből kettő békéscsabai, az én rendezésemet is korszakos előadásnak nevezi. Én jártam a magam útját, nem szerveztem meg magamat, mint a kollégáim – akik egyébként nagyon helyesen tették. A tévedésem az volt, hogy azt hittem, egyedül is lehet. Egyedül nem lehet. Én azt mondtam, hogy a színház arról szól, ha engem elküldenek egy

városba, akkor én tudjam meg, ott miről beszélnek az emberek, mi érdekli őket, mi a problémájuk. Arról csináljak előadást, azzal vitatkozva, vagy azt támogatva. Nádasdy arra tanított, hogy a színház három faktorból áll. Akik megírják a darabot, akik megcsinálják és akik megnézik. Ha bármelyik hiányzik, akkor nem színház.

Békéscsabán én olyan színházat csináltam, ahova Budapest és a főiskola is lejárt nézni előadásokat. Életem legboldogabb és szakmailag a legjobban kiteljesedő évei voltak ezek, köszönhetően Miszlai Pista igazgatónak is. Mégis átmentem Szegedre, mert a feleségem balett-táncos volt és végre egy színházban dolgozhattunk. Egy évet voltam Szegeden, mikor jött Miszlai – „Megkaptam a kecskeméti kinevezést, gyere oda főrendezőnek.” Azt mondtam neki, hogy egy év után nem hagyhatom itt Szegedet. Akkor azt mondta: „Mondj valakit, kit vigyek Kecskemétre.” Mondom: „Van nekem egy osztálytársam, aki méltatlan helyzetben van Debrecenben. Úgy hívják, hogy Ruszt József, vidd el főrendezőnek.” Elvitte – Ruszt meg is fúrta. Ez így igaz. Jóskával bizonyos összekacsintásaink tudtak lenni, mert néztem az előadásait, láttam, hogy behozzák a piros, zöld, meg ilyen-olyan drapériát, meg hozzák a gyertyákat, meg mosdatják a gyerekeket... Mondom: „Te sem tudtad megoldani a jelenetet?”

Jóska tele volt ambícióval és türelmetlen ember volt. Nem tudta kivárni az alkalmakat. Korszáros rendezőnek tartom őt, azonban egy jelzőt elvennék tőle. Nem színházcsináló volt, színházromboló volt. Társulatokat szervezett, előadásokat csinált és ha elunta a dolgot, odébbállt, nem törődve azzal, hogy romok maradnak utána. Egy olyan ember kellett volna mellé, mint Miszlai Pista – csak Jóska türelmetlen volt. Ő igazgató akart lenni. Szegeden is türelmetlen volt. Nagy Laci igazgatóságát nem túrva robbantott, mert igazgató akart lenni. Ő nagyon pontosan tudta, mi történik, de mindig tovább tudott lépni. Nagyon érdekes volt, mikor Érdi Sándor beszélgetett vele a szegedi eljövetele után és én döbbenet hallgattam, hogy azt mondta: „Hogy ha tudtam volna, hogy a Sándor Jancsi karrierjét tönkreteszem, akkor nem tettem volna.” Pontosán tudta. Neki csak annyit kellett volna tenni, hogy fölvegye a telefont és azt mondja: „Idefigyelj, Jancsi! El akarom vállalni a szegedi főrendezőséget vagy művészeti vezetést, mit szólna hozzá?” Én azt mondtam volna: gyere, szívesen dolgozom veled. Ezeket e telefonokat nem tudta Jóska soha sem megtenni, nemcsak velem, másokkal sem. Ezért maradtak romok utána. Kár, mert egy nagyon szép szakmai épületet épített ő, olyat ahol sok fal van, de némelyik Patyomkin fal.

Milyen furcsa, ha az 1994-es *Színházi Lexikont* a kezébe veszed, a szegedi színházról szóló részben az áll, hogy 1982-től 89'-ig a szegedi színház fénykora volt, Ruszt József idején. Ebben az időszakban én voltam ott, mert Ruszt Zalaegerszegezen volt. A kecskeméti színház intézménytörténetében Ruszt neve meg sincs említve. Miért csináljuk, hogy nem becsüljük egymást, mikor mások úgysem becsülnék minket?!

Kettő közül kell választani egy színházi embernek: magamutogató lesz, vagy alázatos.

Lorca azt mondja: az a színház, amelyik nem a saját örömét, jaját, bánatát dolgozza fel, annak nincs joga saját népének bánatát feldolgozni, annak nincs joga színháznak nevezni magát.

Lejegyezte és szerkesztette: **Pénzes Csaba**

Az írás közzétételével szeretettel köszönti szerkesztőségünk a 80 éves kiváló rendezőt!